
До 75-річчя фізкультурно-спортивного товариства «Спартак»

ІСТОРІЯ ДІЯЛЬНОСТІ СПОРТИВНИХ ТОВАРИСТВ УРСР У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

Юрій ТИМОШЕНКО

Україна виходила з Другої світової війни дуже важко – величезні людські та матеріальні втрати спричинені нацистською окупацією, громадянська війна в Західній Україні, мобілізація майже всього чоловічого населення на фронт, черговий голод – все це суттєво позначилося на темпах відбудови народного господарства і переходу до мирного життя.

Одним із ефективних засобів повернення людей до цивільного життя за таких умов радянська влада вважала спорт. Це, по-перше, елемент тотального контролю за людьми, які займаючись руховою активністю постійно перебувають у колективах, «на очах», і як засіб дозованого випускання емоцій, контрольованої агресії на трибунах – по-друге. Саме тому партійні органи приділяють значну увагу відновленню роботи добровільних спортивних товариств (надалі – ДСТ), одним із найпотужніших серед яких із довоєнних часів залишалося ДСТ «Спартак». За дуже короткий час після свого офіційного створення у 1935 р. (хоча перші колективи з такою назвою виникають ще у 1920-ті рр.) «Спартак» перетворився на одну з наймасовіших спортивних організацій у Радянському Союзі (частиною якого тоді була й Україна).

Метою даного дослідження є не лише з'ясування умов, за яких спортивні товариства відновлюють свою роботу в перші післявоєнні роки, але й висвітлення практичної роботи у цьому напрямку. Дослідження ґрунтується на архівних матеріалах, які до останнього часу залишалися неприступними для науковців і в цій роботі вперше вводяться у науковий обіг.

Поновлення спортивного життя в УРСР розпочинається відразу по звільненню від нацистської окупації. Найперше відновлює свою роботу Республіканський комітет у справах фізичної культури і спорту при Раді Міністрів УРСР (надалі – республіканський комітет) у грудні 1943 р. під керівництвом М.Бунчука. Спочатку в ньому лише 2 працівники, далі – на лютий 1944 р. – вже 6 (із 36 довоєнних). Велику допомогу в цей період йому надає інститут фізкультури зі своїми фахівцями (він саме переводиться до Києва з Харкова).

© Тимошенко Ю., 2010.

Вдається частково відновити управлінську структуру – відроджуються обласні комітети у Лівобережній Україні та Київській і Житомирській областях. Взимку 1943/44 рр. проводять перші лижні змагання сільської молоді, що проходять у кілька рівнів – від першості колгоспів до республіканського [2.2.32]. Дуже важко тепер щось сказати про змістове наповнення таких змагань, наскільки узагалі ця інформація відповідала дійсності. Тому, що у листі до ЦК КП(б) У в 1944 р. керівник республіканського комітету, характеризуючи ситуацію в регіонах зазначає, що «...в областях лижі нараховуються десятками пар і, по суті, непридатні для експлуатації через свою зношеність» [1.5.43]. Логічним видається запитання: то на чому ж тоді змагалися люди взимку? Не ставлячи під сумнів самого факту змагань, мусимо припустити, що вони мали нести не стільки спортивний, скільки політичний характер – оприявлення мирного життя.

Як свідчать архівні матеріали, вже у перші місяці 1944 р. розпочинається робота по відновленню фізкультурних колективів у звільнених районах України. Однак процес цей посувається повільно, як зазначається в доповідній записці Комітету, «відновлення фізкультурних колективів на Україні проходить надто кволо, у зв'язку з відсутністю профспілкових спортивних товариств, кволої роботи комітетів і відсутністю інструкторських кадрів. Почали відновлювати роботу «Динамо» і «Спартак», профспілкові товариства «Сталь», «Станхановець», «Локомотив», решта із профсоюзних товариств ще не відновили роботи. Україна ще не одержала жодного спортивного інвентаря з Москви від Всесоюзного комітету фізкультури. Найбільші труднощі зараз у фізкультурній роботі на Україні з кадрами. В найбільших містах працювало понад 3 тис. викладачів фізкультури, а зараз на Лівобережжі, включаючи Київ – лише 200 чоловік.» [1.5.12]. Та все ж, спортивне життя оживало. 2 травня 1944 р. святково відкрили літній сезон, вдалося провести навіть змагання з деяких видів спорту (плавання, гімнастики, французької боротьби – першість УРСР, СРСР, ДСТ, міст і т.і.), масові профсоюзно-комсомольські кроси, в яких узяли участь 528361 особа [1.5.1-9]. Власне це були перші післявоєнні масові фізкультурні заходи, що мали засвідчити повернення життя до мирного руслу. Саме на такому, скоріше політичному, ніж спортивному їх моменті й акцентуємо увагу. Люди були голі й босі, тому говорити про якісь спортивні результати за таких умов не випадає. Та це підкреслюють і самі організатори: аналізуючи ситуацію в Харківській області представник ДСТ «Трудові резерви» зауважив, що «...люди у нас напівроздягнені...не мають взуття...Ми вивели на крос 98%, тобто пішла одна група із взуттям, потім її взуття віддали іншим і ті пішли...» [1.5.82]. Зрозуміло, що за таких умов організувати людей для занять фізичною культурою було дуже важко, та все ж ця робота посувалася.

На кінець літа 1944 р. відновили роботу Київська міська та 19 обласних рад

ДСТ «Спартак», в яких налічувалося 226 фізкультурних колективів. У них займалося 5625 осіб [1.5.109]. Як і загалом по країні, для спартаківців літній сезон розпочався проведенням масових кросів, у яких брали участь 3927 фізкультурників, із яких 3028 виконали норми ГТО по літнім видам спорту [1.5.111]. Упродовж весни-літа вдалося поновити роботу 89 спортивних секцій, у яких займалися біля 5 тис. людей. Серед них працювали: 21 секція з легкої атлетики, 15 – по футболу (в яких організовано 21 команду), 11 – по гімнастиці та волейболу (71 волейбольна команда), 6 баскетбольних секцій, на базі яких утворено 9 команд, 5 секцій – по шахах, 4 – по плаванню і 2 – по веслуванню та інші. Наймасовішими були секції спортивних ігор, гімнастики та легкої атлетики [там само].

За літній спортивний сезон 1944 р. організації ДСТ «Спартак» провели самі та взяли участь у 94 спортивних заходах із залученням 6871 учасника. Із них, у заходах організованих товариством взяли участь 2562 особи, а в тих, що проводилися під егідою комітетів з фізичної культури та спорту (надалі – комітети) – 4226 осіб [там само]. Звертаю увагу на цю цифру – фактично щотижня на території України проходили ті чи інші фізкультурні заходи! Війна все ще триває. Якщо ми вказані дані накладемо на календар спортивних заходів нашого сьогодення то, нажаль, картина буде не найкраща. Це, до речі, одна з причин сучасних демографічних проблем, алкоголізму серед молоді, наркоманії тощо. Приклад Радянського Союзу показує, що за чіткої державної політики, опираючись винятково на ініціативу небайдужих людей, навіть за найнесприятливіших умов є можливість залучати людей до рухової активності.

Команди чотирьох обласних рад «Спартака» – Київської, Полтавської, Дніпропетровської та Житомирської – взяли участь у змаганнях по футболу на першість ДСТ «Спартак» і в розіграші кубку УРСР. Київська спартаківська команда виборола друге місце у першості м. Києва по футболу. Окрім цього, 62 спартаківця змагалися в першості УРСР по легкій атлетиці, рукопашному бою, гімнастиці та важкій атлетиці. В особистій першості СРСР по легкій та важкій атлетиці боролися троє представників Української ради «Спартака» [1.5.112].

У цей же час керівництво республіканського комітету починають відродження футбольної команди «Динамо», яка єдина в довоєнні роки представляла УРСР у першості Союзу з футболу. З «Довідки про стан футбольної команди «Динамо»» довідуємося, що під час війни команду розпустили і частина гравців виступала за московські команди. Після звільнення Києва її відновили. Проте результати вона показує низькі, тому потребує посилення складу. Республіканський комітет просить ЦК КП(б)У клопотати перед союзною владою про повернення її колишніх гравців (у поданому списку таких 12) з інших команд, про виділення кваліфікованого тренера, про виділення для гравців «20 комплектів взуття й одягу з американських подарунків» [1.5.67-69]. Поза іншим, ця

довідка цікава ще й тим, що в ній немає жодного слова про так званий «матч смерті» київського «Динамо». Якби така подія відбулася – саме в тих масштабах як про неї писали в 1960-80-ті рр. – вона без сумніву була б відома партійному керівництву України. Однак про неї не сказано жодного слова. Не відкидаючи того, що якість футбольні матчі в окупованому Києві проходили, що в них могли брати участь хтось із гравців «Динамо», доля яких у подальшому склалася трагічно, все ж видається, що «матч смерті» – це один із багатьох радянських міфів.

Серед інших, відновлює свою роботу й ДСТ «Трудові резерви». На початок серпня 1944 р. членами товариства значаться 1985 осіб. Щодо кількості низових колективів, то в різних матеріалах знаходимо різні дані, але серед них можемо прийняти, що:

- секції гімнастики існували в усіх 18 реальних училищах (надалі - РУ), двох (№3 і № 5) училищах фабрично-заводського навчання (надалі - ФЗН). Усього 269 фізкультурників;
- легкоатлетичні секції працювали у 8 РУ (№5,6,7,8,11,12,18), у ФЗН № 3 та залізничному училищі (надалі - ЗУ) № 3. Усього 200 фізкультурників;
- дві секції рукопашного бою в РУ № 4 і 11;
- 18 футбольних команд (по дві команди в РУ № 1,8,18) та 26 волейбольних команд.

Упродовж року ДСТ провели лижні змагання, профсоюзно-комсомольський крос (у даному випадку це був піший перехід – Ю.Т.), змагання по киданню гранат тощо. Була проведена першість серед училищних команд по легкій атлетиці (надалі – л/атлетика), бігу, по стрибкам у висоту та довжину, футбольні змагання [1.5.79-79зв].

У даному контексті звернемо увагу на той факт, що в 1944 р. було проведено достроковий випуск із училищ Наркомату трудових резервів – весь допризовний вік – і відрядили їх на заводи. Йде війна і логічно було би їх очікувати на фронті. Однак, видається, що влада вирішила перед тим як відправити їх на фронт, отримати ще й якийсь економічний зиск від них – повернути вкладені в навчання кошти. З одного боку нічого дивного, начебто, й немає. З іншого – показує цинізм тоталітарної системи: отримати максимальну віддачу від людей, на навчання яких були витрачені кошти, оскільки вони можуть і не повернутися з фронту. Подібні факти не поодинокі. Не може не вражати той факт, що всі учні (які не жирували, батьки яких були на фронті, а в декого й загинули, які поряд із матерями утримували свої сім'ї) зі своєї заробітної плати обов'язково сплачували членські внески в ДСТ «Трудові резерви». Інколи держава навіть ішла на деякі «поступки» щодо них, як це бачимо в стенограмі наради керівників ДСТ Харківської області, на якій один із керманічів цього товариства поділився досвідом: «Щодо членських внесків... ми не могли зібрати членські вне-

ски. Діти не можуть їх платити, але вони повинні бути членами ДСТ (виділено мною – Ю.Т.) тому училище заплатило їм 4 тис. рублів за зроблену роботу, а вони ці гроші внесли як членські внески у свій колектив» [1.5.83]. Власне, вони виконали свою роботу «за так», адже отримані кошти також пішли на користь держави. У цьому вся суть тоталітарної системи.

Війна, що триває накладає свій відбиток на зміст фізкультурної роботи в УРСР, як комітетами фізичної культури так і ДСТ. Якщо її охарактеризувати в загальних рисах, то основним її змістом була військово-фізична підготовка резервів для Червоної Армії в рамках Всеобучу за напрямками: підготовка командного складу, підготовка помічників командирів підрозділів, організація спортивно-масової роботи в підрозділах Всеобучу. Звичайно, не тільки не виключалося, а навіть заохочувалося проведення масових фізкультурних заходів (чи то кросів, піших переходів, лижних забігів), а також масова підготовка населення по нормативам військово-фізичної підготовки; робота з одужуючими бійцями у госпіталях. Поряд із такими масовими заходами проводилися показові виступи майстрів спорту в госпіталях і на підприємствах, зустрічі зі спортсменами. Зі спортивних заходів відмічаємо змагання між госпіталями Наркомату охорони здоров'я, що проходили 4 липня 1944 р. у Києві, в програму яких входили спортивні ігри (288 учасників із одужуючих бійців), легкоатлетичні змагання (451 учасник), вільні вправи (240 учасників) [1.5.124]. Влітку пройшли також змагання на першість Києва по боротьбі (18 учасників), баскетболу (11 команд), футбольні зустрічі [там само].

Зважаючи на брак кваліфікованих кадрів ДСТ намагалися готувати їх самотужки. Зокрема, обласні ради «Спартак» впродовж літа власними силами підготували 132 громадських інструктора по різним видам спорту. Центральною радою на півторамісячних курсах підготовлено було 46 інструкторів. У цілому на вересень 1944 р. в українських організаціях товариства працювало 2 Заслужених майстрів спорту (надалі – ЗМС): Хотинський (штангіст) і Дмитрієв (гімнаст); 26 майстрів спорту (надалі – МС), спортсменів, які мали I спортивний розряд – 42, II – 41, III – 8 осіб [1.5.110,112].

Зупинимося більш детально на підготовці громадських інструкторів тому, що через брак фахівців з фізичної культури тривалий час саме вони будуть проводити фізкультурну роботу. Наказом Народного комісара освіти УРСР від 28.05.1945 р. за № 1856 «Про підготовку громадських організаторів масової спортивної роботи для неповних середніх, середніх шкіл, технікумів і педучилищ УРСР» визначалося, що на базі літніх таборів учнів 8-9 кл. упродовж 15 днів проводиться підготовка громадських інструкторів. Їх навчальний план передбачав: 25 год. занять гімнастикою; по 20 год. занять л/атлетикою, спортивними іграми, туризмом; 15 год. – організація спортивних свят і змагань; 12 год. – організаційно-методичні вказівки щодо військово-

спортивної роботи в школі; 5 год. фехтування для хлопців і танці для дівчат; 3 год. – резерв. Загалом 120 годин на підготовку. Закінчуватися такі табірні збори повинні були спартакіадою, масовими виступами тощо [1.6.74-82]. Цікаво, що цим наказом передбачалося, аби обласні відділи освіти забезпечили кожного учня зошитом і олівцем, а також попередили «щоби кожен учень мав із собою постільну білизну, одну зміну натільної білизни, спортивний костюм, мило, зубний порошок і зубну щітку...» [там само]. Тобто, організація належних санітарно-гігієнічних умов перебування дітей упродовж табірних зборів покладалася на плечі самих дітей.

Зрозуміло, що якихось ґрунтовних знань за такий короткий період отримати неможливо, говорити, що такі громадські інструктори можуть суттєво вплинути на поступ фізкультурного руху – також не видається. Без перебільшення – це були люди, які повинні були в той чи інший спосіб організувати вільний час учнів аби вони були на очах у колективі, а не залишалися на самоті. Власне з багатьох документів проступає отаке прагнення радянської влади всіляко заповнити весь вільний час дітей (та і старших людей також), навіть не важливо чим. Адже надіятися на те, що дитина під керівництвом такого інструктора виросте у класного спортсмена, зрозуміло ж, нема підстав. Відтак, і говорити про намагання радянської держави розвивати фізичну культуру – також. Звичайно ж, навіть у такий примітивний спосіб організований вільний час, усе ж краще, ніж безцільне блукання вулицями у пошуках «пригод». У даному випадку звертається увагу саме на ціннісні пріоритети тоталітарної держави у 1940-х рр.: не збереження і розвиток здоров'я людей, а повсякчасний контроль за ними через фізичну культуру.

Повертаючись до аналізу ситуації в ДСТ можемо стверджувати, що спартаківці одними з перших відновили свою структурну організованість і налагодили ефективну фізкультурну роботу, максимально залучивши до цього старі та готуючи нові кадри. Більше того, взимку 1944-1945 рр. ЦК КП(б) У зобов'язує низку обкомів партії (Харківський, Київський, Сталінський, Ворошиловградський, Одеський, Дніпропетровський) відрядити спеціалістів із фізичної культури в західні регіони України для організації та проведенні лижних змагань сільської молоді. Окрім комітетів, до цієї роботи вирішили долучитися і спартаківці. Ними була створена з фахівців оперативна група, члени якої виїздили в західні області України для надання практичної допомоги в налагодженні роботи обласних комітетів і ДСТ [1.6.5,17].

З цією ж метою на весняних канікулах (із 23 березня до 10 квітня 1945 р.) у західні області відрядили шість бригад зі студентів інституту фізкультури. Так, у Тернополі і Чорткові студенти-фізкультурники провели семінари з керівниками районних комітетів фізкультури та секретарями РК ЛКСМУ (всього 64 чол.) щодо питань фізкультурної роботи; надали допомогу в організації

управлінських структур ДСТ «Динамо», «Спартак», «Знання» [1.6.66-66зв].

У Сенковицькому р-ні (Волинська область), у Луцьку, Новоград-Волинському студенти провели семінари з підготовки громадських інструкторів. У Луцьку члени бригади організували 4 низових колективи фізкультури, а в Новоград-Волинському – 3. Бригада також провела семінар із воєнруками шкіл щодо методики викладання фізкультури в школі, форм і організації виховної роботи; провели два показові уроки фізичного виховання у 2 та 5 класах [там само].

У Рівненській області бригада провела 3-денний семінар із воєнруками шкіл м. Рівного (12 осіб), на якому розібрали програму з фізичної культури для 1-10 кл., склали робочий план уроку, провели показовий урок. Окрім цього, студенти провели 10-денний семінар із керівниками районних комітетів фізкультури, на якому висвітлювалися питання по комплексу ГТО. Провели показове заняття зі студентами Рівненського вчительського інституту [1.6.137].

В Ізмаїльській області студенти провели нараду з директорами та завучами, воєнруками та фізруками шкіл щодо питань фізичного виховання у школах; склали і методично опрацювали матеріали по проведенню конкурсу-огляду 16 шкіл. В ДСТ «Спартак» вони організували 6 низових колективів, а в ДСТ «Більшовик» - 3. Як і в інших областях, члени бригади провели показові уроки фізкультури [1.6.68-68зв].

Загалом студентськими бригадами підготовлено 200 громадських інструкторів фізкультури, організовано 20 низових колективів у низці ДСТ, проведено фізкультурний вечір, проведено 120 год. занять з викладачами фізичного виховання шкіл.

Якщо відсторонитися від фізкультурної тематики, то наведених фактах увиразнюється одна з рис тодішнього повсякдення – студента на канікулах, замість відпочинку працюють агітаторами й організаторами фізкультурної роботи на громадських засадах. Пересічні люди в ці роки – мається на увазі вся друга половина 1940-х рр. – вихідних не мають. Радянська держава, «держава робітників і селян», як ні жодна інша експлуатує власних громадян. Школярі на канікулах проводять щодня в школах, звідки ходять на екскурсії: на підприємства, на природу, якщо ж школа міська – в кінотеатри або ж на екскурсію в найближчий колгосп. У такий спосіб кожний громадянин постійно перебуває у вирі громадського життя, майже не залишаючись наодинці із собою ніколи. (Як тут не пригадати роман Дж. Оруела «1984»). Тоталітарна система намагається не допустити рефлексії людьми свого буття.

Переможний 1945 р. характеризується піднесенням фізкультурної роботи в УРСР: відновили роботу 36 добровільних спортивних товариств, було проведено загальноукраїнську Спартакіаду, яка пройшла у кілька етапів: змагання в низових фізкультурних колективах, на районному та обласному рівні, фінальні змагання у Києві. Якщо проаналізуємо склад учасників фінальних змагань то,

найперше, звертає на себе увагу той факт, що 50% учасників мають спортивний стаж до 1 року. Тобто долучилися вони до спортивного руху у воєнні роки! Понад 60% учасників були у віці до 25 років, відтак зрозуміло, що серед них майже відсутні майстри спорту, а тому й результати, показані під час змагань (за деяким винятком) були низькими [2.3.52]. Проте морально-політичне значення цих спортивних заходів – багаторівневих, із тривалим відбором, що відбувалися на фоні переможних акордів Другої світової – надзвичайно велике: все це мало засвідчити незламність духу радянських людей (що не ставилося ні тоді, ні зараз під сумнів), а також унаочнити перехід до мирного життя.

У цьому році на українських теренах культивувалося вже 25 видів спорту. Найбільше людей займалися легкою атлетикою (надалі – л/атлетика) – 25,2%, у лижних секціях – 14%, волейболом – 9,3%, гімнастикою – 7,1%, плаванням – 4% тощо [2.3.48]. Відносно слабо був поширений футбол, боротьба, бокс. Найперша причина цього – брак інвентаря, відсутність авторитетних і фахових керівників, та і, власне, бажання активно працювати не чекаючи вказівок і допомоги. На цьому фоні в кращий бік вирізняється «Спартак». Упродовж 1945 р. незважаючи на проблеми з інвентарем і продовольчими лімітами, йому вдалося провести 4 республіканських змагання на першість товариства по боротьбі, футболу, легкій і важкій атлетиці – саме по тих видах спорту, що загалом по УРСР культивувалися слабо. В цьому, без сумніву, й заслуга керівника Центральної ради Українського товариства «Спартак» Орла В.П., який упродовж перших повоєнних років очолював товариство.

Нагальним питанням організації фізкультурного руху в УРСР у післявоєнний період була присвячена нарада, що проходила в ЦК КП(б)У 14.09.1945 р., зміст обговорюваних питань на якій, можемо відтворити по стенограмі. Вже на ній піднімається, серед іншого, й те питання, що стане знаковим для спортивної сфери кінця 1940-х рр. – наявність необхідного інвентаря. Один із учасників наради (нажаль, у стенограмі майже відсутні прізвища учасників, лише ініціали, з контексту виступу, можемо здогадатися про регіон, який представляє доповідач – Ю.Т.) зауважує, що «...головне – створити спортивну базу. Для шкіл ми передбачаємо 25 тис. волейбольних сіток, 1 млн. пар лиж (а маємо лише 17 тис.) – без необхідної кількості лиж ми не зможемо розгорнути лижної підготовки. М'ячів необхідно 200 тис., 1 млн. пар ковзанів, до всього необхідні спортивні костюми. Якщо ми не створимо міцної спортивної бази для шкіл, то не матимемо хороших результатів...Для шкіл необхідно мати 13 тис. вчителів фізкультури...» [1.4.1]. Це й стане лейтмотивом усіх інших доповідей – питання інвентаря проходило через усі: «Виховувати майстрів, коли в нас немає бази, справа не проста...» і т.п.

Поряд із ним, у низці виступів піднімається проблема щодо запрошення в Україну кваліфікованих спортсменів з інших республік, оскільки власних

фахівців недостатньо: «...Я думаю нам необхідно запрошувати майстрів спорту з інших республік. Я не знаю на чієму прикладі може вчитися наша молодь, скажемо, в атлетиці. В цьому році зібралися створити легкоатлетичну секцію, зібралося 100 дітей, але немає кому тренувати.» [1.4.6]. Наступний: «...у постанові сказано (можливо, мається на увазі наказ Республіканського комітету від 5.06.1945 р. за № 26 «Про роботу дитячих спортивних шкіл у м. Києві», точніше сказати важко через те, що впродовж 1945 р. було прийнято 7 постанов РНК УРСР і ЦК КП(б)У щодо фізичної культури, з них 3 – по виготовленню спортивного інвентаря - Ю.Т.), що необхідно організувати 12 дитячих спортивних шкіл. Це добре, але «Динамо» цього не подужає. У нас тепер одна дитяча команда, але ми в ній калічимо дітей (виділено мною – Ю.Т.) тому, що грають вони босоніж або в «44-тому розтоптаному». Від самого початку ми їх калічимо. Вони не дадуть хорошого результату за такої підготовки.[...] Для того аби закріпити за командою в 15-20 дітей тренера, ми дуже довго шукали людину...» [1.4.12]. Тобто, часто в гонитві за масовістю, що була одним із показників якості роботи ДСТ і до якої повсякчасно закликали партійні керівники всі фізкультурні організації, реально страждали люди через відсутність якісно підготовлених організаторів фізкультурної роботи.

Серед інших моментів, що висвітлюють тодішню повсякденність, наведемо зауваження представника Закарпаття, який скаржився, що спортсмени, які виконали нормативи не можуть отримати жетонів майстрів спорту, діти, які перемогли на олімпіадах не отримали червоних светрів переможців, їм навіть грамот не дали. [1.4.2]. У цьому прикладі нас цікавить саме тодішня практика унаочнення спортивних здобутків. (Як тут не зауважити, що переможці сучасних велоперегонів отримують червону майку лідера – Ю.Т.)

Щодо кадрового забезпечення то Республіканський комітет у цьому напрямку буде діяти впродовж кількох найближчих років, повертаючи з армії фахівців-спортсменів, переводячи їх з інших робіт. Так у 1944 р. з різних регіонів СРСР до України перевели 104 чоловіки, з яких 56 мали вищу фізкультурну освіту, 18 – середню; 13 із цих людей направили на викладацьку роботу в інститут фізкультури. За цей рік повернулися в Україну 40 МС [1.5.93зв]. Упродовж 1945 р. на фізкультурну роботу переведуть 65 осіб і демобілізують із Червоної Армії 251 [2.3.27].

Починаючи із 1945 р. архівні матеріали показують певне протистояння (якщо так можемо говорити про ситуацію в тоталітарній країні) між партійними органами та спортивними організаціями щодо шляхів культивування фізичної культури. Як зазначалося вище, комуністичну владу спорт цікавив саме як засіб контролю за людьми, який вона вбачала у масовості (за рахунок якості результатів). Та й про яку якість можемо говорити за відсутності спортивного інвентаря. Натомість, спортивні товариства (зважаючи на агональний характер

спортивного руху) починають звертати увагу на підготовку майстрів, які б своїми перемогами підносили авторитет товариства (хоча від масовості вони все ж не відмовляються). За це їх постійно критикує партійне керівництво. Так, «Спартаку» закидатимуть «...малу чисельність спортивних секцій, у яких займаються в середньому по 20 осіб, робота в них проводиться з вузьким контингентом спортсменів, на шкоду масовості, ...існування великої кількості центральних секцій, що приводить (на думку партійного керівництва – Ю.Т.) до відриву майстрів спорту від масових колективів фізкультури» [2.4.77]. Зрозуміло, виховати майстра у групі з 50 чоловік дуже важко, проте владу країни в цей час проблема майстерності ще не цікавить. Хоча в усіх постановках про це, звичайно ж не говориться. Однак реальний стан справ свідчить про зовсім інші пріоритети.

Стан спортивної роботи товариств профспілок («Динамо», «Спартак» і «Трудові резерви» до них не відносяться) у 1945 р. є не найкращим. У звіті Республіканського комітету зазначається, що ДСТ, які повинні б обслуговувати членів різних профспілок, зосереджують увагу на одній-двох, як то «Буревісник», «Харчовик», «Більшовик». Через відсутність належного керівництва з боку Центральних рад ДСТ, ЦК і обкомів профспілок, низові колективи на підприємствах малоспроможні, олбради ДСТ не користуються авторитетом. Робота проходить «компанійськи» – проводяться лише загальні кроси чи естафети – часто вона йде самопливом, наприклад у таких ДСТ як: «Здоров'я», «Буревісник», «Харчовик», «Колос», «Авангард», «Стахановець», «Сталь».

Нарікання викликає низька масовість у роботі ДСТ щодо залучення нових членів. Загалом членами товариств значаться 33,5% загальної кількості фізкультурників. Так, із 8 існуючих облрад ДСТ «Здоров'я» реальна робота в 1945 р. проводилася тільки у 2 – Харківській і Ворошиловградській. У ДСТ «Колос» існувало 68 низових колективів (2739 членів), але вся практична робота зосереджена лише у навчальних закладах. Ніякої спортивної роботи в товаристві не проводиться, окрім участі у масових кросах [2.3.11-14].

Натомість пріоритети «Спартака» залишалися незмінними – бути кращими в усьому. В цьому плані суттєві зрушення відбулися вже в 1946 р., коли товариство майже досягає довоєнних (!) показників. У цей час рада товариства спрямовує діяльність організацій товариства на: організаційне зміцнення всіх ланок ДСТ і найперше, основної складової – низових колективів, що найбільше потерпали від браку фахівців, ресурсів, інвентаря; укомплектування, розстановку та виховання керівних фізкультурних кадрів; відновлення і ремонт спортивних споруд і баз товариства, спорудження найпростіших спортивних майданчиків силами громадськості.

Станом на 31.XII.1946 р. Українська рада промислової кооперації (надалі – Укоопромрада) об'єднувала 25 обласних промислових рад (надалі –

облпромрад) і 1 міськпромраду в м. Києві, що склалися зі 110 промислових рад у яких було 2664 артiлі – 147082 працівники. Крім цього в Укооппромраду входило 10 навчальних закладів (технікумів, професійно-технічних шкіл). До спартаківської структури відносився також і Укрліспромсоюз, що об'єднував 26 обласних міжрайонних промислових рад (надалі – промрад), у яких було 483 артiлі з працюючими 12737 робітниками [2.1.4]. Загалом структуру ДСТ «Спартак» у 1946 р. становили: 15 міських рад товариства, 38 районних і міжрайонних, 20 галузевих рад, які нараховували 923 низових фізкультурних колективи.

Поряд із відновленням роботи довоєнних рад, у цьому році було створено нові: обласні ради товариства – у Закарпатській і Тернопільській областях; міські ради у Запоріжжі, Сумах, Слов'янську та Краматорську; міжрайонні ради у Коростені, Новоград-Волинському, Білій Церкві, Мукачевому. Тобто спостерігаємо чітку тенденцію не лише поновити довоєнну структуру, але й значно розширити її, залучивши до товариства «Спартак» нових членів. Тому й закиди в якійсь елітарності, відірваності від мас спартаківців можемо відкинути.

Навчальні заклади системи української кооперації були представлені в усіх регіонах УРСР. Професійно-технічні школи у містах Одеса, Харків, Київ, Львів, Хуст, Ново-Георгієвськ (Кіровоградської обл.); с. Дегтяри (Чернігівська обл.), с. Решетилівка (Полтавської обл.), і два технікуми у Харкові та Кролевіці (Сумської обл.). Загалом у них навчалося 1300 учнів. Крім них існували 3 профтехшколи системи Укрліспромсоюзу в містах Житомир, Яворів (Львівська обл.) і Летичів (тоді це була Кам'янець-Подільська обл.), у яких навчалося біля 500 учнів. На базі всіх цих навчальних закладів існували спартаківські спортивні секції, тут дітям прищеплювали любов до спорту.

Загалом же на кінець 1946 р. організації товариства «Спартак» проводили фізкультурно-спортивну роботу в 113 районах Української РСР. Зростання чисельності низових колективів упродовж року становило 124,8%: на початку року їх було 511, а наприкінці вже 923 [2.1.6,7]. Зокрема, у Вінницькій обл. кількість низових колективів зросла з 13 до 39; у Львівській обл. – із 18 до 24; у Дніпропетровській обл. – із 45 до 95; у Київській обл. – від 39 до 70; по м. Києву – з 24 до 47 тощо [там само]. Залучення нових членів до товариства проходило, переважно, за рахунок організації нових рад та нових низових колективів при промкооперації, а також створення секцій у навчальних закладах. У такий спосіб до кінця року кількість членів товариства «Спартак» досягла 27 286 осіб, із них: чоловіків 13677, жінок – 13609 [2.1.102]. Найчисельнішими були обласні організації Сумської області – 2825 членів, Дніпропетровської – 2280, Харківської – 1955, Київської – 1790, Кіровоградської – 1633, м. Києва – 1700 членів. Найменшими залишалися організації західних областей, проте і

населення в них було менше, порівняно з центральними чи східним областями, і спартаківських традицій там не було. При цьому ми не говоримо, що все було тихо-гладко, всі чудово працювали і не було проблем. У своєму звіті Центральна рада товариства зазначає, що Волинська, Ворошиловградська, Полтавська облради свою роботу виконували погано, обмеживши її лише обласними центрами, а в Дрогобицькій та Ізмаїльській областях (ці області проіснують до першої половини 1950-х рр.) спостерігалось навіть зменшення кількості низових фізкультурних колективів [там само].

Характерною ознакою повоєнних років буде проведення на честь тих чи інших святкових дат різноманітних агітаційних заходів, зокрема і спортивних (а, можливо, і найперше); проведення соціалістичних змагань, парадів тощо. У 1946 р. «червоними датами календаря» були вибори до Верховної Ради СРСР та УРСР, святкування 28 річниці Радянської Армії, Дня Сталінської конституції, 1 Травня, Дня Перемоги, Дня фізкультурника та ін. (звертаю увагу, що в ті роки всі ці святкові дні були робочими – ніяких вихідних у ці дні не надавалося). На честь виборів проводилися фізкультурні паради, показові виступи спортсменів, зіркові естафети (їх учасники бігли, їхали на лижах, ковзанах і велосипедах, йшли пішими переходами) тощо. Від спартаківців у зірковій естафеті приймали участь 12 обласних організацій, які стартували між 20 і 25 січня. У м. Києві естафета стартувала 5 лютого 1946 р. із масових мітингів, на яких «...фізкультурникам вручалися рапорти від артилей, у яких останні звітували про виконання свої робочих планів, про стан фізкультурної роботи» й т.і. Протяжність усіх 84 маршрутів естафети складала 5736 км., які долали 433 спартаківські команди, що нараховували 1925 учасників [2.1.18, 19].

На честь Дня фізкультурника в спортивно-масових заходах по всій Україні брали участь 217 тис. фізкультурників (!) – і це в умовах післявоєнної розрухи, тотального дефіциту інвентаря й продуктів харчування. У Києві у фізкультурному параді, що проходив на стадіоні ім. Хрущова було задіяно 20 тис. учасників [2.3.28]. А на честь 28 річниці Радянської Армії в містах Білій Церкві, Богуславі та Василькові (всі – Київська обл.) спартаківці провели показові виступи майстрів штанги і гімнастів [2.1.20]. Окрім таких політичних свят, у 1946 р. ДСТ «Спартак» відзначало 11-річчя свого створення та 25-річчя Промкооперації на честь яких пройшли змагання з різних видів спорту.

На фоні спартаківських результатів по-іншому бачиться і ситуація в Україні. У звіті Республіканського комітету за 1946 р. зазначається, що в більшості ДСТ (не зважаючи на об'єднання низки товариств) організаційна робота знаходиться на низькому рівні. Багато фізкультурних колективів існують лише формально, у багатьох колективах регулярна навчально-спортивна робота відсутня, колективи організаційно не зміцнені. Із 38 існуючих в УРСР добровільних спортивних

товариств половина об'єднує менше 40 низових колективів [2.4.11,12].

Варто звернути увагу на кадровий потенціал товариства, оскільки питання наявності фахівців фізкультурної сфери аж до середини ХХ ст. залишалося дуже актуальним. В апараті Української ради «Спартака» працювало 359 штатних співробітників, із яких 152 – інструктори фізкультури, а 58 – тренерів, із яких 6 ЗМС. Вищу фізкультурну освіту мали 18 осіб (з них 7 інструкторів і 2 тренера), середню фізкультурну освіту мали 46 осіб, інші були випускниками Вищої школи тренерів (19 осіб), проте більшість закінчували лише кількомісячні курси [2.1.102зв]. (Для порівняння, у системі освіти в усій Вінницькій області працювало 12 осіб із вищою фізкультурною освітою, у Закарпатській та Чернівецькій – по 8; К.-Подільській – 3, Тернопільській, Ровенській, Волинській, Ізмаїльській, Дрогобицькій – по 3-5 фахівців із фізичної культури [1.8.27-28]. Зрозуміло, що такий стан справ зі спеціалістами негативно відбивався на фізкультурній роботі). Загалом же із 208 керівних працівників ДСТ у 1946 р. вищу фізкультурну освіту мали лише 18 чоловік, середню – 59, інші – закінчували курси різної тривалості [2.4.36].

У результаті проведеної роботи з ремонту та відновлення спартаківських спортивних баз, упродовж 1946р. були введені в експлуатацію: Республіканський важкоатлетичний клуб у м. Києві, водна станція у м. Дніпропетровську, спортивні зали у містах Житомир, Кривий Ріг, Черкаси, Луцьк, Рівне, Львів, Одеса. Організаціям товариства вдалося повернути спортивні приміщення, що використовувалися не за призначенням, зокрема: спортивні зали у містах Вінниця, Прилуки, Сквирка, Біла Церква, Умань; будинок облради у м. Полтаві; стадіони у містах Дрогобичі, Тернополі, Старобільську. На цей момент звертаємо увагу тому, що в умовах повоєнної розрухи жодна установа не хотіла повертати зайнятих приміщень і цей процес вимагав докладання надзвичайних зусиль, уміння знаходити спільну мову з партійними та господарськими суб'єктами тощо. Саме наявність спортивних приміщень уможливлювала розширення фізкультурної роботи. А те, що вона проходила якнайкраще унаочнять наступні абзаци.

У спортивних секція ДСТ «Спартак» займалося 27158 фізкультурників. Найбільш популярними в цей час були гімнастика, волейбол, футбол, баскетбол, що культивувалися в усіх обласних радах. Футбольні команди організовувалися не лише в обласних центрах, але й у районах. Лише в першості УРСР у 1946 р. із 36 команд-учасниць, 11 репрезентували товариство «Спартак». Переможцем указаних змагань стала спартаківська команда м. Ужгорода. Натомість у розіграші першості Укоопромради з футболу взяли участь 19 команд, переможцем серед яких стала команда Львівської облради [2.1.60-61].

Такі види спорту як боротьба, веслування, вітрильний і стрілецький спорт, велосипедний не отримали масового розвитку, оскільки їх культивация

пов'язана з наявністю необхідного інвентаря, якого не було, або ж він був досить дорогим.

По різних видах спорту впродовж 1946 р. було проведено:

- внутрішньоартільних змагань 263, з кількістю учасників – 5770 осіб;
- міжартільних - // - 375, - 8937 осіб;
- міжрайонних - // - 40, - 965 осіб;
- міських - // - 76, - 2006 осіб;
- обласних - // - 27, - 695 осіб;

- республіканських - // - 6, - 434 особи. Загалом – 787 змагань під егідою ДСТ, в яких взяли участь 18807 осіб [2.1.68]. Поза цим, члени товариства брали участь ще й у тих змаганнях, що організовувалися Республіканським комітетом у справах фізичної культури, а таких за рік пройшло 1515 змагань [там само]. Навіть зі штатпункту сьогодення вказані цифри не можуть залишити байдужими – чи не щоденно проходило по кілька якихось спортивних заходів. І це на фоні, у котре наголошую, розрухи, товарного дефіциту, чергового голоду!

Аналізуючи спартаківські змагання відзначаємо, що проводилися вони переважно по волейболу (287 змагань різного рівня), легкій атлетиці (168), ш/шахам (107), футболу (71), плаванню (31), гімнастиці (28) тощо. [2.1.71]. Невелика кількість змагань обласного та республіканського рівня пояснюється відсутністю продовольчих лімітів на харчування учасників змагань – саме наприкінці року значну частину України охопив голод. Тому в 1946 р. вдалося провести лише першість Української ради «Спартака» по важкій атлетиці, боротьбі, боксу, кубок Укоопромради з футболу та матчеві зустрічі 4-х міст по баскетболу і 5-ти міст по легкій атлетиці [там само].

Наприкінці 1945 р. (Постанова СНК УРСР від 10 листопада) було прийнято рішення про організацію в структурі товариства «Спартак» 10 дитячих спортивних шкіл. Упродовж наступного року, доклавши значних зусиль щодо їх кадрового забезпечення, вдалося відкрити 8 спартаківських дитячих спортивних шкіл у Києві, Дніпропетровську, Львові, Одесі, Сталіно, Харкові, Херсоні, Чернівцях. У них займалося 1345 дітей, із них 440 – дівчат.

Ситуація з тренерськими кадрами, відбиває загальну тенденцію по Радянському Союзу – брак спеціалістів із фаховою фізкультурною освітою. Так, у Львівській спортшколі штатних тренерів не було взагалі, а заняття проводили тренери-погодинники, які не забезпечували необхідного розгортання роботи. Великою проблемою була відсутність дитячого спортивного інвентаря, навчальних програм, а в деяких областях – навіть необхідних приміщень і баз підготовки.

Загалом у всіх спартаківських школах культивували 12 видів спорту. Найчисельнішими були секції з легкої атлетики, баскетболу, футболу, боксу,

різних видів боротьби, що розвивалися в усіх містах. У той же час плаванням займалися лише у Києві та Львові (хоча у Харкові був зимовий басейн), веслуванням – тільки у Дніпропетровську, фехтуванням – у Харкові [2.1.80].

Проте, робота з дітьми не обмежувалася спортивними школами. Товариство «Спартак» шефствовало ще й над 72 загальноосвітніми школами, де в 15 спортивних секціях займалися 4695 школярів. Відтак, упродовж року серед шкільної молоді спартаківці провели 161 спортивний захід. Найкраще ця робота була поставлена у Київській, Одеській, Чернігівській, Запорізькій, Вінницькій, Сумській областях та м. Києві. Натомість Ворошиловградська облрада роботою з дітьми взагалі не займалася.

Значного впливу на розвиток важкої атлетики справило відкриття Уккраною товариства «Спартак» Республіканського важкоатлетичного спортивного клубу. На кінець року там постійно займалися спортом 238 чоловік. Всі члени клубу платили членські внески: спочатку це були 2 рублі на місяць, а починаючи з другого півріччя плата зросла до 5 рублів. Окрім важкої атлетики там культивували греко-римську та вільно-американську боротьбу, бокс. У кожному виді існували збірні команди клубу, дитячі групи – усього таких було 10. Заняття проводилися по 2-3 рази на тиждень у вечірній час. Фактично відразу члени клубу включилися у змагальний процес – в особистих першостях СРСР 1946 р. по боротьбі, боксу та важкій атлетиці 10 спартаківців (із 15 членів клубу, які брали участь у змаганнях) зайняли місця не нижче третього. Більше того, майстер спорту Трубочанінов виборов звання чемпіона СРСР із греко-римської боротьби у напівсередній вазі, а вихованець клубу Іван Абрамов став чемпіоном СРСР по боксу серед юнаків [2.1.88-89].

Із липня 1946 р. у структурі ДСТ «Спартак» розпочали роботу низка підприємств по виготовленню спортивного інвентаря, як для потреб самого товариства, так і для всіх фізкультурних організацій УРСР: – у Дніпропетровську майстерня займалася виготовленням спортивного взуття; – на Київському виробничому комбінаті три цеха – взуттєвий, швейний і трикотажний – освоювали спортивний інвентар. Мусимо відзначити, що якість продукції була поки-що низькою.

Загалом же бачимо, що впродовж перших повоєнних років товариство «Спартак» досить швидко відновлює свою структуру (на противагу багатьом іншим спортивним товариствам); організовує змагання, залучаючи до них велику кількість фізкультурників; намагається якомога повніше розгорнути свою роботу, не обмежуючись тільки спортивною сферою.

Та все ж, дивлячись не лише на здобутки «Спартака», а досліджуючи стан розвитку фізичної культури в УРСР повоєнної доби, мусимо констатувати словами звіту Республіканського комітету, що «...рівень спортивно-технічних результатів, показаних більшістю українських спортсменів на змаганнях все

ще низький, особливо по футболу, баскетболу, легкій атлетиці, плаванню тощо. Багато спортивних змагань організовувалися поспіхом і мали показово-парадний характер, через що не відбивали реального стану спортивної роботи.» [2.4.55]. До таких висновків підштовхують й інші факти. В доповідній записці Міністерства державного контролю УРСР за 1948 р. зазначається, що керівництво фізкультурними органами не приділяє належної уваги підготовці спортсменів високого класу, розрядників. Це привело до того, що в першому півріччі 1948 р. кількість спортсменів-розрядників в Україні зменшилася на 7623 особи, або на 13,5% . Є види спорту в яких розрядників узагалі майже не готують: по водному поло та стрибкам у воду підготували 5 осіб, по мотоспорту – 2, жодного не підготовлено в кінному спорті, ковзанярському, веслуванні [1.2.128]. В іншому документі зустрічаємо деяке уточнення і продовження сказаного: «Серед спортсменів республіки існує великий розрив у показниках між провідною групою та масою спортсменів. Зокрема, п'ятдесятку кращих спортсменів у легкій атлетиці, плаванні, стрільбі, фехтуванні, боротьбі очолюють чемпіони СРСР – майстри спорту, а останні – ледь-ледь вкладаються у нормативи III розряду. У важкій атлетиці розрив між першим результатом (Куценко) у триборстві – 437,5 кг. і результатом десятого спортсмена – 270 кг. перевищує сто кілограмів. Із 373709 осіб, які займалися в легкоатлетичних секціях, впродовж року підготовлено лише 53 спортсмени I розряду, а загалом по республіці лише 123 першорозрядника. Низка легкоатлетичних рекордів УРСР нижчі норми майстра спорту (1500 м., метання списа), рекорд зі стрибків у висоту серед чоловіків тримається з 1935 р., а в потрійному стрибку – із 1939 р. За наявності в Україні понад 13 тис. мотоциклів і 9 автоклубів – у республіці лишень 28 розрядників із мотоспорту, а першість УРСР 1948 р. не відбулася через те, що крім Одеської області та м. Києва жодна область не змогла виставити команду. Схожа ситуація й у велоспорті, який культивується лише в 11 областях. За статистичними даними республіканського комітету, в УРСР у 1948 р. займалися в спортивних секціях 2 041 090 осіб, а показували спортивний результат рівня розряду лише – 64 795 ос., з яких 52 тис. мали III розряд.» [1.3.6,22-23]. Що таке третій розряд у той час? Його присвоювали за перемогу на міських-районних змаганнях, за участь у профсоюзно-комсомольському кросі тощо. Це результат, який досягається не через певний рівень організації тренувань, а винятково завдяки природним даним, або ж найелементарнішим покращенням фізкультурного спорядження: до цього бігав у чоботях, видали кеди – пробіг на третій розряд.

Таким чином, бачимо, що парадигма на якій ґрунтувалася фізична культура в УРСР у другій половині 1940-х рр. мала на меті вирішення не так спортивних, як політичних – найперше, та міліарних внутрішньодержавних завдань. Навіть поверховий погляд на стан фізкультурно-спортивної роботи показує її високий

організаційно-масовий рівень, у неї задіяно різні вікові та соціальні групи людей, звичайно ж (оскільки ми говоримо про тоталітарне суспільство) вона несе в собі ідеологічне навантаження. Однак, деякі ДСТ намагалися вийти за ці межі, зокрема, «Спартак», результати якого в жовтні в 1947 р. показували і роботу з колгоспними колективами, і масову роботу з фізкультурниками і роботу зі спортсменами.

На 1.01.1948 р. Укоопромрада об'єднувала: 25 обласних і Київську міську промислові ради, в яких налічувалося 2690 артілей. У них працювало 154402 працівника, з яких 46600 осіб – молодь до 25 років. Поза цим, система Ліспромкооперації (Укоопромліссоюз) об'єднував 25 облліспромсоюзів і 2 міжрайонних галузевих об'єднання у Черкасах і Лубнах в яких налічувалося 584 артілі, де працювало 19934 робітника (молоді – 5100 осіб). До Укоопромради відносилася також і система кооперації інвалідів УРСР в якій нараховувалось 677 артілей, включаючи торгівельну мережу (ларьки, палатки, магазини) – 40880 робітників [2.5.2]. Загальна кількість працюючих у промартілях досягала 215136 чоловік. Товариство «Спартак» у системі української кооперації створило 1203 фізкультурних колективи; членами товариства були 35020 осіб. Тобто, фактично кожен шостий працівник промкооперації у 1947 р. був членом «Спартака»! (Для порівняння: зі 136 тис. робітників металургійної, коксохімічної, залізничної промисловості членами ДСТ «Сталь» були 14525 осіб (86 колективів); з 421 тис. працівників вугільної промисловості членами ДСТ «Шахтар» були 12988 осіб (281 колектив); з 240 тис. робітників залізничного транспорту членами ДСТ «Локомотив» були 17685 осіб (485 колективів)).

Як бачимо, організаційно-масова робота спартаківців була значно ефективнішою і давала кращий результат. Найчисельніші їх організації були в Сумській (2928 членів), Харківській (2811), Дніпропетровській (2809), Київській (2589) областях та в м. Києві. Загальною тенденцією тих років була наявність більшості спортивних колективів у містах та промислових центрах: 823 (24247 фізкультурників) проти 375 низових колективів у сільській місцевості (10723 особи). Це була об'єктивна даність часу, коли фахівці-спортсмени, переважно, знаходилися у містах. Причиною були не тільки кращі матеріально-побутові умови, але наявність спортивних баз, клубів, залів, що уможливило і роботу з людьми, і підвищення спортивної майстерності самими тренерами. У сільській місцевості впродовж десятків років це питання залишатиметься відкритим. Хоча, нагадаю, спартаківці спробували зрушити цю проблему з мертвої точки, про що скажемо далі.

Як і в попередні роки, актуальною залишалася проблема повернення спортивних споруд. Активістам-фізкультурникам доводилося докладати значних зусиль, аби переконати не просто якихось керівників – громадську думку, щодо важливості фізичного виховання. Загалом же по УРСР

наприкінці 1940-х рр. більше 70 спортивних споруд використовувались не за їх призначенням. Ці факти показують реальне місце фізичної культури, що відводилося їй державними чиновниками й унаочнюють ситуацію, в якій доводилося працювати спартаківцям. Хоча ставлення до спорту пересічних людей було зовсім іншим.

Загальний ентузіазм, що панував у перші повоєнні роки, викликаний перемогою у війні, надіями на покращення життя на послаблення політичного режиму (яке спостерігаємо в перші післявоєнні роки) може увиразнити лист робітників рудника «Октябрь» у м. Кривий Ріг на секретаря ЦК КП(Б)У М.Хрущова, в якому вони просять допомоги в спорудженні стадіону. Серед іншого вони пишуть, «у січні 1948 р. їх колектив працює ще краще, закінчивши січневий план до 28.01. 1948 р., а передові участки закінчили місячний план ще до 25 січня»..., що дає їм підстави надіятися на дострокове виконання «Сталінської п'ятирічки за чотири роки і прийняти заклик трудящих міста-героя Ленінграда як бойову програму. [...] Проведення масових кросів, виступи перед широкими масами підняли авторитет нашого колективу... Зараз у наших лавах понад 200 людей регулярно займаються секційною роботою. В березні 1947 р. взяли участь у всеукраїнських заочних змаганнях з волейболу, а в травні на міських змаганнях із цього виду спорту команда зайняла перше місце, за що гравцям було присуджено III розряд. У розіграші Кубка міста колектив брав участь трьома командами, здобув друге місце, за що гравцям було присуджено III розряд... Нами за сезон 1947 р. було підготовлено значкистів БГТО – 38 чол., ГТО I ст. – 72 чол., II ст. – 10 чол., маємо в своєму колективі 23 розрядника.» [1.2.39-40].

В інших регіонах також не залишалися осторонь фізкультурно-спортивної сфери. Зокрема, в Сумській області на літо 1947р. діяло 811 низових фізкультурних колективи, в яких перебувало 40270 осіб. Секції загальної фізпідготовки охоплювали 9320 фізкультурників, легкоатлетичні – 7975 фіз., волейбольні – 3690 фіз., футбольні – 1332 фіз., баскетбольні – 466 фіз. За перше півріччя по області проведено 28 масових фізкультурних заходи, в яких брали участь – 129636 учасників. Проводилися змагання колгоспних низових фізкультурних колективах і районні лижні змагання сільської молоді, в яких було задіяно – 9944 уч., міські, районні, обласні лижні змагання (5062 уч.), міські та районні змагання з ковзанярського спорту. У весняному профсоюзно-комсомольському кросі (оригінальна назва, проводився двічі на рік – навесні та восени – Ю.Т.) взяли участь 66624 уч. У наслідок проведення зимових та літніх фізкультурних заходів підготовлено: розрядників – 748 осіб, значкистів ГТО I і II ст. – 1317 ос. [1.1.42-43].

Таке загальне піднесення відбилося і на спартаківцях, проявившись у зростанні чисельності товариства вже в 1947 р. У 2160-ти спартаківських

секціях займалися спортом 40842 особи (мається на увазі, що серед них були не тільки члени товариства). Порівняно з попереднім роком ця кількість зросла майже в половину [2.5.54]. Серед них: 8 – ЗМС, 35 – МС, спортсменів I розряду – 136, II – 506, III – 3873 особи. Товариством культивувалося 27 видів спорту. У таких областях як Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська, Сталінська культивували по 20 видів, у Київській – 21, у м. Києві – 25 видів спорту. Найменшими об'єкти були у західних областях: у К.-Подільській і Станіславській культивували по 9 видів спорту, у Тернопільській та Дрогобицькій – по 7 [2.5.62]. В усіх об'єктах розвивали легку атлетику, гімнастику, волейбол, футбол, ш/шахи. Наймасовішими ж були наступні види: легка атлетика – нею займалися 6224 особи (4 МС); кількість волейболістів – 5511 (2 МС) – зросла порівняно із попереднім роком майже у 1,5 рази; ш/шахи – 4421 (2 МС), гімнастика – 3451 (6 МС) тощо [2.5.98]. Загалом же в товаристві було 5086 розрядників.

Серед наймасовіших видів немає футболу, в якому спартаківці мали беззаперечні успіхи. Причина цього – брак футбольних полів у республіці. Загалом по Україні в 1947 р. було 1731 футбольне поле, з яких: 80 – на стадіонах, що належали ДСТ; 410 – на спортивних майданчиках комітетів; 351 – на спортивних майданчиках профспілок; 20 – належало ДСТ «Динамо»; 23 – ДСТ «Спартак»; 50 – ДСТ «Трудові резерви»; 383 – на спортивних майданчиках колгоспів; 362 – на спортивних майданчиках шкіл; 52 – на спортивних майданчиках вишів і технікумів. Багато з них знаходилися в поганому стані, не було відповідного догляду за газоном, не завжди розмічалися поля перед іграми, не було кутових прапорців, сітки на воротах (виділено мною – Ю.Т.). Кількість спортивного інвентаря, що його отримувала УРСР не задовольняла її потреб: у 1946 р. їй виділили 3870 пар бутс і 3 тис. м'ячів; у 1947 р. – 20 тис. пар бутс і 4100 м'ячів» [1.2.45].

У сільській місцевості не було де займатися не лише футболом, але й спортом узагалі. Вказаний період у сільській місцевості не було де займатися спортом узагалі. Як зазначає у своїй доповідній записці Міністерство державного контролю УРСР «на 1.07.1948 р. фізкультурні колективи організовані лише в 25% колгоспів України. По Харківській області фізкультурні колективи існують лише в 10,4% колгоспів, у Ровенській – в 11,6%, у Сталінській – у 14%, у Полтавській і Дніпропетровській областях – у 18% колгоспів» [1.2.125]. Але навіть там де вони були створені не завжди в них проводилася робота. Так, у Бернадському районі що на Вінниччині за офіційними даними існувало 50 сільських фізкультурних колективи, в яких займалося спортом 7590 осіб. Під час перевірки з'ясувалося, що в дійсності їх не існує. В Голованіському районі Одеської області замість 136 колективів фізкультури (як впливало зі статистичних відомостей) реально працювали 42 [1.3.15]. Схожа ситуація

і в інших регіонах. Скажемо, за наявності 720 радгоспів на території УРСР, фізкультурні колективи було створено лише в 204. Там займалися фізичною культурою 7562 особи. Із наявних 1240 машинно-тракторних станцій (надалі – МТС) – спортивною роботою займаються лише 3792 особи в 155 МТС. Це за офіційними звітами. Як впливає з вищезазначеного – не завжди офіційні реляції збігалися з реальним станом справ.

Аби зарадити такій ситуації влада, як завжди, приймає низку постанов, єдиною реально діючою з яких, буде вимога комсомолу підтримати ініціативу ДСТ «Спартак» про шефську роботу. У 1946 р. Українська рада «Спартака» проявила цінне починання – запровадила шефство над колгоспними колективами фізкультури. Це робота проявилася в тому, що силами низових колективів і облрад спортивного товариства «Спартак» у 49 колгоспах упродовж 1947 р. створюються фізкультурні колективи. ДСТ допомагає підшефним у забезпеченні формою, інвентарем, організовує показові виступи тощо. Зокрема, Дніпропетровська облрада своїм підшефним виділила лижі і зимову форму, допомогла у відновленні стадіону в Царичанському районі, на якому 8 червня провели велике фізкультурне свято: парад мотоциклістів, велосипедистів і фізкультурників – усього 450 осіб – після якого відбулися змагання футболістів, волейболістів, легкоатлетичні забіги. У Житомирській області у підшефному колгоспі спартаківці організували волейбольну команду, обладнали для неї волейбольний майданчик, виділили сітку, м'яча, 10 пар спортивних трусів і майок, 5 шапочок. У Вінницькій області «облрада надала практичну допомогу в проведенні весняної сівби» – в чому це проявилася так і не вдалося з'ясувати, можемо лише припускати [1.7.7,49-50,53]. Принагідно зазначимо, що така робота справді мала практичний результат, на відміну від багатьох декларативних заяв партійних органів тому, що ДСТ були зацікавлені в розширенні своїх лав. Однією зі статей прибутків ДСТ були членські внески, що регулярно збиралися, і від кількості членів безпосередньо залежав фінансовий стан товариства. Цей процес суворо контролювався, тому до статистичних даних спортивних товариств маємо більше довіри ніж до офіційних, оскільки там показували реальних людей які платили гроші.

Продовжувалася шефська робота «Спартака» над загальноосвітніми школами, кількість яких зросла до 112. Там у 532 секціях займалися спортом 10873 школярі. Наймасовішими були секції легкої атлетики (74 – 1930 учнів), волейболу (83 – 1820 уч.), гімнастики (63 – 1354 уч.) і т.д. Упродовж року спартаківці провели серед школярів 427 спортивних змагань, а ще взяли участь зі своїми підшефними у 234 заходах, організованих Республіканським комітетом [2.5.69-70].

У 1947 р. розширювалася робота спартаківських дитячих спортивних шкіл, до яких додалася нововідкрита у Маріуполі. Найбільшими залишалися

Київська, Львівська і Сталінська. Загалом же у них займалися 1608 дітей по 15 видам спорту.

Не може не викликати захоплення змагальна діяльність спартаківців. Незважаючи на надзвичайно складну ситуацію в Україні, на брак коштів і продовольчих ресурсів, на відсутність суттєвих державних асигнувань у фізкультурно-спортивну сферу, у 1947 р. українські організації ДСТ «Спартак» організували і провели 1720 змагань, у яких брали участь 45 691 учасник. Поза цим, спартаківці були учасниками 2624 змагань, організованих Республіканським комітетом. Усього 4344 (!) змагання. Це чи не по 12 змагань щоденно! Вражаюча цифра. Із них: - внутрішньоартільних змагань – 826;

- міжартільних - // - 453;

- міжрайонних - // - 82;

- міських - // - 272;

- обласних - // - 78;

- республіканських - // - 9 [2.5.73,98-99зв].

Команди «Спартак» взяли участь у 15 республіканських змаганнях і 15 загальносоюзних (першість СРСР по гімнастиці, шахам, шашкам, тенісу, боксу, футболу, боротьбі, важкій атлетиці стрільбі).

Як бачимо, основний акцент у змагальній діяльності робився на низовий рівень. З одного боку, це підживлювало інтерес фізкультурників до занять, тримало їх у тонусі, а з іншого – проза дня: відсутність коштів для проведення більшої кількості змагань обласного і республіканського масштабу й, головне, відсутність «лімітів харчування» для учасників. Тобто всяка ініціатива і робота товариства впиралися в реалії тоталітарної держави, яка не бажала вкладати кошти в розвиток фізкультурно-спортивної сфери. Видається, що основна мета, яку переслідувала радянська влада в другій половині 1940-х рр. – взяти під повний контроль весь вільний час людей. Саме на останньому наголошуємо через те, що не маючи достатньо фахівців-спортсменів, партійні органи – від ЦК і до райкомів – постійно наголошують на якнайбільшому розширенні лав фізкультурників. Ніякими альтруїстичними мотивами окрім як політичною доцільністю не можемо це пояснити. Спорт – як елемент тотального контролю, по-перше, і як засіб дозованого випускання емоцій, контрольованої агресії на трибунах – по-друге, ось що найбільше цікавило комуністичну владу. Саме в такому вигляді можемо сформулювати пріоритети радянської держави щодо фізичної культури у другій половині 1940-х рр. На підтвердження вищесказаного наведемо спартаківські результати.

Впродовж 1947 р. організації товариства «Спартак» підготували 3902 спортсмена, які мали класні розряди. На перший погляд дуже хороший результат. Проте, розібравши цю кількість, побачимо, що лише 37 осіб мають I розряд і 250 – II розряд. Інших, більше як 3500 тисячі – це III-V розряди, тобто

ті, де власне роботи тренера не видно; це рівень, на який часто виходять завдяки природним даним чи власному хисту, або ж завдяки кращому забезпеченню: як писалося вище, спочатку бігав у чоботях, а видали кеди – пробіг на розряд. Не забуваймо, що III-V розряди тоді можна було отримати за перемогу на районних змаганнях чи беручи участь у профсоюзно-комсомольському кросі. Скажемо, із 6204 осіб, які займалися легкою атлетикою, підготовлено 1491 розрядника: 5 осіб – I розряду, 50 – II, 1340 – III. При чому, більшість із них отримали класність саме беручи участь у спортивно-масових заходах. Із 3451 фізкультурника, які займалися гімнастикою підготовлено 142 розрядника, з яких лише 2 мали I, а 10 – II розряди. Із 4606 лижників норматив I розряду виконав 1 спортсмен, II – 6 і III – 193 особи [2.5.87].

Вказані цифри унаочнюють не погану, начебто, роботу товариства, а відбивають загальну тенденцію, що склалася в тоталітарній державі, де фізична культура та спорт сприймалися, насамперед, як елемент політичної доктрини. Звідси акцент на масовості як цього руху, так і заходів, що проводяться, на шкоду якості. Протиставити щось системі спортивні товариства були не в змозі. Прагнучи уможливити реалізацію людьми своїх інтересів, вони робили все від них залежне, навіть більше, аби діти та молодь реалізували себе у спорті. Діяльність «Спартак» за таких умов набуває справді подвижницького характеру.

Список використаних джерел:

- Центральний державний архів громадських об'єднань України
1. Ф.1. – Фонд Центрального Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України.
 - Оп.30.
 - 1.1. – Спр. 910. «Переписка о работе спортивных и добровольных обществ».
 - 1.2. – Спр.1243. «Работа спортивных и добровольных обществ – докладные записки военного отдела ЦК КП(б)У, обкомов, комитета по делам физкультуры, Министерства внутренних дел, Министерства госконтроля»
 - 1.3. – Спр.1417. «Вопросы физической культуры и спорта. Работа добровольных и спортивных обществ – докладные записки отдела пропаганды и агитации ЦК КП(б) У, Совета Министров УССР, Комитета по делам физической культуры и спорта, председателей добровольных обществ и др.» .
 - Оп.70.
 - 1.4. – Спр.414. «Стенограмма совещания по вопросу физкультуры».
 - Оп.83.
 - 1.5. – Спр.22 «Докладные записки, сведения о состоянии физкультурной работы на Украине».
 - 1.6. – Спр.23. «Докладные записки, справки, сведения о выполнении решения ЦК КП(б)У и СНК УССР о спартакиаде, ходе набор в физкультурные учебные заведения и о развитии массовой физкультурной и спортивной работы на Украине». – уперше

вводиться у науковий обіг.

1.7. – Спр.125. «Отчет, информация, письма Украинского Совета общества «Спартак» в ЦК КП(б)У о работе Украинской организации общества «Спартак»» – уперше вводиться у науковий обіг.

1.8. – Спр.131. «Информации Обкомов КП(б)У, письма ЦК ЛКСМУ, Министерства просвещения, комитета по делам физической культуры и спорта в ЦК КП(б)У о состоянии работы физкультурных организаций на Украине». – уперше вводиться у науковий обіг.

2. Ф.7. – Фонд Центрального Комітету Ленінського Комуністичного Союзу Молоді України

Оп. 2.

2.1. – Спр.314. «Отчет о работе организаций общества «Спартак» УССР за 1946 год». – уперше вводиться у науковий обіг.

Оп. 3.

2.2. – Спр.1279. «Программы и положения массовых мероприятий ЦК ЛКСМУ и переписка с обкомами, райкомами комсомола и учреждениями по вопросу военно-физкультурной подготовки комсомольцев и молодежи».

Оп.9.

2.3. – Спр.156. «Отчет о работе комитета по делам физической культуры и спорта при Совете Министров УССР».

2.4. – Спр.158. «Отчет комитета по делам физической культуры и спорта при Совете Министров УССР о работе».

2.5. – Спр.166. «Отчет о работе организаций общества «Спартак» за 1947 год, поступивший в отдел». – уперше вводиться у науковий обіг.